

Bevezetés a térképolvasásba

(V.—VI. osztály.)

Ezt a végtelen nagy alaposágot kívánó, talán a legfontosabb földrajzi órát két részre osztjuk. Az első részét a természetben, kirándulással kapcsolatban tartjuk s az itt szerzett, mintegy előkészítő tájékozódás nyomán folytatódik a következő tantermi oktatás. Természetes, hogy e tanítást a földrajzi alapfogalmak) felujtása és tökéletes megértése előzi meg.

Első rész.

A kirándulás terve

a) Az iskolaudvarban: Az égtájak meghatározása után annak megállapítása, hogy a községünkben kivezető út észak-déli irányu.

b) A községben: Az utca, keresztut; keleti, nyugati ház-sor; sikátor.

c) A határban: Országut, dűlőut, ösvény; sikság, hegység; a hidon a patak jobb- és balpartja, tó, mocsár.

d) A heggyen (sik vidéken valami magasabb halom): A látóhatár. A közelben fekvő községek irányának meghatározása s jelölése, távolságbecslés. A megjelölt viszonylatok alapján hasonló kisebb rajz készíttetése, kis jelzőpóznák segítségével. A vidék kialakíttatása a magunkkal vitt anyagból (platsztinból).

e) Hazafelé: Beszélgetés a szerzett földrajzi ismeretekkel koncentrálható dolgokról. (Földtan, természetrajz, emberföldrajz, történelem stb.)

A kirándulás lefolyása

a) Az iskolaudvarban: Ki mutatja meg, merre van kelet? Honnan tudod, hogy kelet valóban arra van? (Az égnek ezen a táján kél fel a Nap.) Hol nyugszik le? Mutassatok nyugat felé! Hogy tudod meghatározni, merre van észak? (Ha úgy állunk, hogy kelet jobbkezünk felé essék: előttünk van észak.) Hátunk mögött? Merre látszik innen a torony? (Észak és nyugat között középen, tehát észak-nyugat felé.) Ki tudná megmutatni a mel-léktájakat? Most kimegyünk a község határába. Melyik égtáj irányában haladunk arra felé? Amikor visszajövünk ezen az uton, melyik égtáj felé haladunk? Mit mondhatunk tehát, a mi utcánk milyen irányu? Miért? Induljunk!

b) A községben. Hová jutottunk? (Az utcára.) Melyik része ez az utcának, ahol mi megyünk? (Gyalogjárója.) Hogy nevez-zük a gyalogjárók közötti részt? (Kocsiutnak, uttestnek.) Néz-

zének, a tulsó oldalon egy utca napnyugat felé vezet; szemben az innső oldalon a másik utca keletre halad. Hogyan nevezzük az utcák ilyen találkozását? (Utcakereszteződésnek.) Ebből az utcakereszteződésből hány felé indulhatnánk? Ha két ut keresztezi egymást, minek nevezzük? (Keresztutnak.) Ki állott már keresztuton? Onnan is hány irányba lehet menni? Haladjunk tovább! Az egymásután következő házak mit alkotnak? (Házsort.) Hány házsora van ennek az utcának? (Kettő.) Ha utcánk észak-déli irányu, hogyan nevezhetjük a két házsorát? (Keleti és nyugati házsor.) Mutasd meg, melyik ennek az utcának keleti házsora? Miért? Melyik a nyugati sora? Miért? Mi ez itt? (Sikátor.) Mi különbséget találsz az utca és sikátor között? Elhagytuk az utolsó házat is. Hová értünk már? (A község határába.)

c) *A határban.* Mi a neve ennek az utnak, amelyen haladunk? (Országút.) Mire való ez az árok az országút mentén jobbról és balról? Ki tudja, mit jelent ezen a kövön ez a szám? Mit látsz alatta? (Km.) Honnan vagyunk egy kilométernyire? (A község-házától, templomtól stb.) Ha innen olyan távolságra megyünk előre, mint ide a községháza, ott is találunk ilyen követ, csak hogy azon már nem ez a szám lesz... hanem? Milyen messzire volnánk községünkől, ha a 14 Km jelzésű kőnél volnánk? (Mint ide 14-szer a községháza.) Nézzétek csak, gyerekek! Ott az árkon túl is látunk egy követ! (Az határkő.) Miért állították oda? Mi a neve ennek a kis mezei utnak? (Dülőut.) Mire való a dülőut? Kanyarodjunk be a dülőutra s folytassuk tovább utunkat! Lásásokat, itt már szekérrel (kocsival) tovább nem járhatnak, csak gyalogszerrel. Tudjátok, bizonyosan, mi a neve az ilyen keskeny kis utnak? (Gyalogut.) Hová értünk ismét? (Dülőutra.) Amott hidat látok, menjünk oda! Mit gondoltok, milyen távol lehet hozzánk az a hid? Jegyezd fel, ki mennyire becsülte a hid távolságát, te pedig mérd le, hány lépés! Ki tudja megmondani, melyik ennek a pataknak a balpartja? Biztosan tudod? Miért? (Arccal arra felé fordulok, amerre a víz folyik s akkor balkezem felől van a balpart, jobbkezem felől a jobbpart.) Ki látja azt a csillámló viziükröt ott? Mi az? (Tó.) Menjünk arrafelé! Utánam gyertek szépen, libasorban, mert úgy látom, ezen az oldalon besüppednétek. Hogy is nevezzük az ilyen süppedékes, vizenyős helyeket? (Lápnak, ingoványnak.) S ha a láp nagyon vizenyős? (Mocsárnak.) Ki találja el, hányat kell még lépnünk addig a bokorig, amely amott a hegy (halom, töltés stb.) lábán van? (Beecslés.) Itt, a hegy alján elterülő vidéket milyennek nevezhetjük? (Sik vidéknek, síkságnak.) Sik vidéken: Mit gondoltok, milyen magas lehet ez a halom? Hát a domb? És a hegy? Melyek a hegy részei? (Otthon már csináltunk agyagból hegyet. Hegyláb, oldal, tető, csucs, orom.)

d) *A hegyen.* (Sikvidéken ez a rész elmarad, dombos vidéken a dombra alkalmazzuk.) Ki mutatja meg, merre van kelet?

Miért? Merre legszélesebb a látóhatár? Merre a legkeskenyebb? Miért? (Mert erre a hegyektől nem láthatunk.) Milyen vidéken a legnagyobb a látóhatár? (Sik vidéken.) Miért? Egy kb. 10 m. átmérőjű tisztás középpontjába póznát erősítek. Gyertek valamennyien ide a pózna köré! Melyik község van hozzánk a legközelebb? (Az, amott.) Menj négy lépést a póznától ennek a községnek az irányába s ott szurd le azt a kisebb cöveket! (Mi a neve annak a községnek? X) Írd fel erre a papírra s tüzd rá rajzszöggel a cövekre. Erre a póznára a mi községünk nevét erősítjük oda. Ki mondja meg, a mi községünktől merre van X község? (Északra.) Az előbbi községen túl még egy községet is látunk. Melyik van közelebb a mi községünkhöz? Menj és szurd le ezt a cöveket ennek (Y) a községnek az irányában! De vigyázz, X községhez közelebb essék, mint a mi községünket jelző póznától van X község! Jelöld meg ezt a cöveket is! Melyik község van legtávolabb innen? Állj ide, a községünket jelző póznához s mondd meg, milyen irányban van tőlünk ez a község? Milyen messzire lehet ide? (Feleannyira, X-től, mint az községünktől.) Akkor milyen messzire tüződ le a második (Y) község cövekjét? (Ehhez hasonlóan megjelöljük a látáshatárba eső más 4—6 község irányát s viszonylagos távolságát, majd folytatjuk.) Jőjjetek most mindnyájan ide (kivül a körön)! Menjen a mi községünkhöz Géza! Ha tőle észak felé utazunk, melyik községbe érünk? Utazz tehát a mi községünktől északra! (Akkor X községbe érzem.) Ha délre utaznál?

Ezekután a gyermekeket négyes csoportba osztom. Mindegyik csoport 2—3 dm-es pálcikával megjelöli a mi községünket, mint a kiindulás középpontját, majd a megfelelő irányokban levő községeket, csak hogy a távolságot ez alkalommal nem lépésben, hanem lábokban, araszokban mérik le. Ha X község a mi községünktől pl. 5 lépésnyire volt, akkor itt 5 araszt mérnek le stb. Mikor ez arányosan kisebbitett jelzésekkel elkészültek a tanulók, itt is az irányoknak megfelelően elmondják a tanultakat. Végül egy kéregpapírra ujjnyi vastagságban agyagot (plastilint) teszünk, egy filléressel megjelöljük a mi községünket (esetleg kisebb kör-lappal is lehet) s a többi községet is hozzá arányosan és a megfelelő égtáj felé felvázoljuk, vigyázva az irányokra és a távolságok arányára. Egy darabka kék papirossal megjelöljük a tavat, zsineggel a patakot kanyarulataival. Azután gyújtószállal meg-rajzoljuk a vasuti sín-pár irányát, vastag fehér pamut-tal az országutat, vékonyabbal a dűlőutakat. Az elkészült domború térképről azután elmondjuk a látóhatár égtájak szerinti részeit, mindig utalva a távolságra is. Legvégül észrevétetjük, hogy tulajdonképpen a látott vidéket csináltuk meg erősen kicsinyítve.

e) *Hazafelé.* Melyik irányba kell indulnunk innen, hogy az országotra érjünk? Miért nem látunk itt a hegyoldalon vadvizet helyeket? Sik vidéknek melyik részén keletkezik tó, vagy mo-

csár? Miért folyik a patak a síkságon lassabban, mint a hegyek között? Miért nincsenek a patak mellett közvetlenül szántóföldek? Milyen vidéken vannak jó legelők? Miért építik az országutat, vasutat magasabbra, mint a mellette elterülő legelők, szántóföldek szintje? Látjátok, ezen a mezőn gyülekeztek a törökök, amikor községünket elfoglalták és felgyújtották ezelőtt 315 évvel. Mikor is volt az tehát? Ki tudja kiszámítani? Mit mondhatunk erről a mezőről tehát? (Történelmi nevezetességü.) Ehhez hasonló beszélgetéssel térünk haza.

Második rész.

A tanítási óra

VÁZLAT.

I. Kapcsolás. a) Érdeklődéskeltés. A gyermekek szeretnek házat építeni. Rajzoljuk le a házat. Az utcánkat, községünket s a vidéket is lerajzolhatjuk. Kis élmény keretében a tárgy fontosságára tereljük a figyelmet.

b) *Célkitűzés:* Beszéljünk ma arról, hogyan lehet egy vidéket lerajzolni?

II. Tárgyalás. Hogyan ábrázoljuk a gyakrabban előforduló tárgyakat, dolgokat a térképen? Térképjelek. A vidékünk ábrázolása, a térkép színeinek megbeszélése és értelmezése. (Természet, dombormű térkép, tájkép, vázlatos térkép, közönséges térkép.)

III. Begyakorlás. a) Alkalmazás. A tanultak összefoglalása és alkalmazása.

b) *Elmélyítés:* A homokasztalon való foglalkoztatás.

Módszeres kivétel

I. a) Szomszédom kisfiának tegnap csupa sár volt a keze. Mit gondoltok, miért? Nagy munkában volt! Házat épített, agyag kellett hozzá. Hanem amikor az ablakokat és ajtókat is elkészítette, olyan takaros kis épület volt az, hogy még a mesebeli hercegnek sincsen külön palotája! Ki épített közületek már házat? Ugyhát ti a kőműves mesterséget is értitek?

Csakhogy a kőműves, mielőtt házat építene, előbb az építendő ház rajzát is megcsinálja ám! Mit gondoltok, lehetne-e azon a készülő házban javítgatni? Ezért kell előre megtervezni, pontosan kiszámítani, mennyi helyiség lesz benne, milyen nagyok legyenek a szobák, a konyha, az éléskamra, milyen magas legyen a ház stb. Bizony, mindezt előre ki kell számítani. Nagy dolog lehet ez, gyermekek? Ki tudná megrajzolni egy ház tervét? Mondjuk el a részeket előbb? Milyen házat akarunk építeni? Földszintes legyen, vagy emeletes?

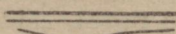

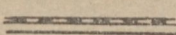
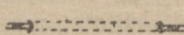

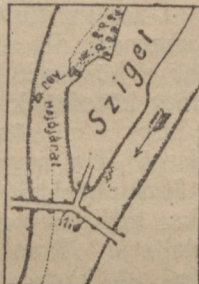

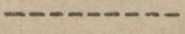
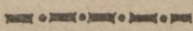
Hány szobája legyen? A szobák hová vezetnek? Legjobb az

utcára nyíló szoba. Miért? (Sok világosságot kap.) Milyenek legyenek a szobák ablakai? (Nagyok, világosak.) Miért? Akkor hát kezdjünk a rajzhoz!

(Tanító a táblán, gyermekek a füzetükben rajzolnak.)

Ez itt a föld színe, ezek a falak, ez az eresz, ez a tető, fölötte a kémény. Itt az ajtó, a másik falon két ablak van. (Így néz ki a ház előlről.) Hát hogyan látja a házat a repülőgépen ülő ember? Mit láthat belőle? (A tetőt.) Ki tudná megrajzolni

Gyakoribb térképjelek a következők:

◦	3000-nél kevesebb lakossal		gyán, kohó
○	3000-10.000 lakossal		fürdő
⊙	10.000-25.000 "		országút
⊗	25.000-50.000 "		dűlőútak
●	50.000-100.000 "		vasút
■	100.000 lakoson felül		alagút
	székesfőváros		
	elszórt házak		
	templom		
	kápolna		
	rom		
	temető		
	homokos terület		
	mocsar		
	szőlő		
	erdő		
	hagó		
	szoros		
	bánya		
			csatornák
			málom
			háromszögelési pont
			magassági pont
			megyehatár
			országhatár

azt, mit lát a repülő a házunkból, ha felülről nézi! Milyenek látja az embereket? A fákat? Az országutat, folyót, a szántó-földeket? Községünket?

Gyermekek, ez nagyon érdekes lehet, onnan felülről nézni a mi községünket. Hát ha még az a pilóta le is fényképezi azt, amit községünkben lát!

Ki tudná megrajzolni közületek a mi utcánkat? Bizony ez nagyon nehéz volna, de én megtanítalak benneteket, hogyan lehet könnyen egy utcát, vagy akár községet is lerajzolni! Hogyan? Ugy rajzoljuk le, mint a repülő látja fentről!

(Rajzolás: Tanító a táblán, gyermekek füzetükben.)

Nahát rajzoljuk le így a mi utcánkat! Milyen irányu is a mi utcánk? Akkor ebben az irányban huzzunk két vonalat. Miért? (Mert a két házsort a repülő csak két vonalnak látja.) Hol van most a mi iskolánk? Rajzoljuk le mi is. Milyen épület van mellette? Rajzoljuk mellé azt is. Van-e fa az iskola előtt, meg az utcán? Rajzoljuk le a fákat is. Mit látnánk a fákból, ha fentről néznénk őket? Köröket rajzolunk! (A fősulyt az épületek egymáshoz való viszonyára helyezzük.) Hányszor akkora az egyik épület alapja, mint a másiké? Az iskolánk alapja négyszer nagyobb, mint a szomszéd házé: akkor mi is négyszer akkorára rajzoljuk. Ez meg kisebb nála, még pedig éppen félakkora, mint az iskola, tehát mi is fele akkorára rajzoljuk.

Ha a község valamennyi utcáját irányuknak megfelelően rajzoljuk le, minek a rajzát, képét kapjuk meg? (A községét.) Felmutatok egy már közismert községtérképet. Hogy tudnátok ezt a képet — egy kisebb papírt mutatok — erre a lapra lerajzolni? (Kicsinyítve.) Hogyan férne el akkor a sok épület? De nem is fontos valamennyi épületet megrajzolni, ha a község rajzát akarjuk elkészíteni. Hogyan tudnák hát községünket egyszerűbben lerajzolni? (Csak az uccákat tüntetjük fel.) És ha egy egész vidék összes községeit akarnánk ilyen kicsi helyen lerajzolni, mit tenénk akkor? (Csak a községek határszéleit rajzolnók meg.) Hogyan rajzolnánk meg községünket? Rajzoljuk meg mi is! Hogyan tüntetjük fel azt, hogy a mi községünk nagyobb a szomszéd községnél? És ha kisebb? Ha nagyobb területet rajzolnak meg kisebb nagyságban, leggyakrabban egy kis karikával jelölik a községeket, a városokat pedig egy nagyobb karikával, amelyben pont van. (Térképszemléltetés.) Keressetek ezen a térképen községeket! Mi láttok mellette? (A község nevét.) Keressetek városokat is! Vajjon mi ez a rajz? (A vidék rajza.)

b) Beszéljünk ma arról, hogyan lehet a vidéket lerajzolni?

II. Tárgyalás. A gyakran előforduló helységjelzések ismertetése.

Vegyétek elő a füzetet, én a táblára, ti a füzetbe rajzoltok! Mivel jelöljük a helységet? (Kis karikával.) Rajzoljunk mi is egy községet! Ki járt közületek itt, a szomszéd községben? Miért van nyáron olyan sok vendég ott? Miről híres tehát ez a község? (Fürdőjéről stb.) Ki fürdött már fürdőkádban? Itt van ez a rajz (szemléltetés), a vármegyénk térképe, olvasd le, mi ennek a községnek a neve? Mit látsz a kis karika mellett? (Fürdőkád van mellé rajzolva.) Mit jelent ez? (Fürdőjéről nevezetes.) Ha valamelyik község fürdőjéről nevezetes, mit rajzolunk melléje? Rajzoljunk mi is az előbbi község mellé egy kádat s írjuk utána: fürdő.

Én jártam N. községben. Láttam a templom mellett egy régi várat. Nézzük meg a térképen, hogyan van ez jelölve? Mi van a karika mellett? Mit jelent ez a rajz? (A várromot.) Rajzoljunk

fel egy olyan községet, amelyben vár, várrom van! Így haladunk végig a szokottabb térképjelzések ismertetésével; a sorrendet a vármegye, illetve a járási viszonyok szabják meg. Ahol a községben pl. bánya van, ott ez lesz a kiindulási pont.

A vidék ábrázolása, a térkép színeinek értelmezése. Kirándulásunk alkalmával, midőn a dombtetőről akartuk megismerni a vidéket, mi volt az első dolgunk? (Az égtájakat határoztuk meg.) Ha a vidéket le akarjuk rajzolni, mit kell először csinálnunk itt is? Jelöljük meg hát! (Felül észak, alul dél stb.) Sorold el, mit láttál a dombtetőn? (Községeket, dombokat, síkságot, tavat stb.) A községek megjelölésénél mire vigyáztunk? (Az égtájaknak megfelelően legyenek, megfelelő távolságban egymástól.) Fölmutatom az iskolánkban levő dombormű-térképet és mellette a róla készített alaprajzot. Mi ez? (A vidéknek olyan képe, melyet mi plasztilinból készítettünk.) Hol vannak a legmagasabb helyek? Hol van síkság? Mi ez a kék itt, a síkság szélén? (Tó, nagy víz, esetleg tengernek is mondják.) Látjátok ezt a vidéket is le lehet rajzolni. Ki tudná lerajzolni ezt a képet? Hozzákezdünk a rajzoláshoz. Miért rajzolunk némely község mellé két kalapácsot? (Bánya.) Miről tudjuk meg, hogy a vidék melyik része sík, melyik dombos, vagy hegyes? (A színezés megmutatja: a síkvidék zöld, a dombos sárga, a hegyvidék barna.) A térképnek melyik részén látjuk a legmagasabb helyet? Jöjj ki a táblához s mutasd meg, hová kell rajzolnunk azt a magaslatot?

Jelöljük meg a hegység (domb) helyét s rajzoljunk hegyet (dombot) oda. A dombot, vagy hegyet így rajzoljuk! (Szemléltetem a táblán.) A folyó melyik partján van a dombos vidék? A hegyeket melyik részükön rajzolom nagyon sűrű vonalakkal? (A csucsnál.) Melyik része jelenti az alacsonyabb dombokat? (A ritkább vonalozású rész.) Nézzétek meg, mit láttok még a térképen? (Vizet, folyamot, folyót, patakot; síkságot, dombokat, dombláncot stb.) Hol látsz a domboru térképen tavat? Mutasd meg, hova rajzoljuk? Merre van a folyam torkolatától? Melyik irányban a legszelesebb? Megjelöljük a községeket is, csak még azt nem tudjuk, melyik községbe melyik ut vezet. Ki járt közületek a szomszéd községben? Gyalogosan mentetek? Vonattal hamarabb elmehetnének egyik helyről a másikra, autón még hamarabb. Miért? Mit kell hát fölrajzolnunk? (Országutat, vasutakat.) Ki látta a vasuti sineket? Hány vonalkával rajzoljuk őket? Még a talpfákat is lerajzolhatjuk. Mit jelentenek az ilyen egymás mellett futó vonalak? Hogy az országutat megkülönböztessük a vasutól, mit kell tennünk? (A vonalkák közé rajzoljunk talpfákat.) Néha azonban csak egy vonallal jelöljük az országutat. Ha ezt vékonyra húzzuk, mit jelenthet? (Dűlőutat.) Keressetek a térképen dűlőutat. Most már lerajzoltuk ezt a szép vidéket, igaz, nem olyan szép, mint valóságban, de azért mi mégis mindent el tudunk mondani róla.

A vármegye térképét szemléltetem s erről olvastatom le a tanulókkal a látottakat.

Befejezés. a) Begyakorlás. Mi ez? Röviden térképnek nevez-
zük. Mutass községet rajta! Vasutat! Mi a különbség az országut
és a vasút jelzése között? Mutass folyót, patakot! Melyik a jobb-
partja? Milyen színnel rajzolják a folyót, patakot? Szép, tiszta idő-
ben milyen színű a patak, folyó vize? Hol látsz tavakat a térké-
pen? Milyen színű tavasszal a mező, a rét? Milyen vidéken van
rét legtöbbször? (Sik.) Milyen színűre festik a síkságot? (Zöldre.)
Mutass sík vidékeket. Figyeljétek meg, mit jelentenek azok a barna
foltok? Hol legsűrűbb a vonalkázás? Mit jelent ez? (Csucs.) Az
ilyen sűrű vonalkázás egészen sötétbarnának látszik. (Ott vannak
a legmagasabb hegységek.) Ahol világosabb színű a vonalkázás?
(Alacsonyabb hegyek, dombok vannak ott.) Az ilyen egészen
világos színű táj mit jelent?

b) Elmélyítés. Kenjétek el a plasztilint vékonyan egy desz-
kára s csináljátok meg a mi vidékünk domborművű térképét! Aki
elkészült, rajzolja le, amit csinált.

M E S E D É L U T Á N

Akik életüket adták a hazáért

(Az önfeláldozó hazaszeretetről.)

Kedves Gyermekeim!

Kit szerettek a világon a legjobban? Ezt vártam tőletek. Va-
lóban, lehetne-e valakit jobban szeretni az édesanyánál, szüleink-
nél! Van azonban mindnyájunknak egy közös édesanyánk is, ki
az? Ugy van, a *haza, magyar hazánk!* Ezt is csakugy szeretnünk
kell, mint édesanyánkat, hiszen mindnyájan édes gyermekei va-
gyunk! Vagy talán szép volna, ha most, amikor a mi édes hazánk
olyan szegény, árva, megcsonkitott, most hagynánk cserbe, most
fordulnánk el tőle? Ugy-e nem lehet olyan köszívű magyar a vi-
lágon, aki ezt meg tudná tenni! Sőt, én azt hiszem, hogy édes-
anyánkat is akkor szeretjük jobban, igazabban, amikor busulni,
szenvetdni látjuk. A hazát is így kell szeretnünk. Akkor szeres-
sük jobban, teljes szívünkkel, egész szeretetünkkel, amikor a ha-
za, mindnyájunk édesanyja olyan elhagyatott, olyan nagybeteg,
mint ma.

Édes gyermekeim, mai mesedélutánunkon megismertetlek
benneteket néhány olyan nagy magyarral, akik szinte példát
adón szerették a mi drága magyar hazánkat. Mivel adtak példát?
Azzal, hogy legdrágább kincsüket, az életüket is feláldozták